

de Drentse richting, waarvan A.W. Kok een vertegenwoordiger was.¹² Op de synode van 1882 te Zwolle sprak W.H. Gispen de hoogbejaarde broeder, die als hospitant de vergadering bezocht toe. Hij verzekerde hem, 'dat het type, door hem vertegenwoordigd, niet veronachtzaamd wordt'.¹³ Gispen wist waarover hij het had. Zelf afkomstig uit de kruisgemeenten had hij eerder de stap naar de christelijke afgescheidenen gedaan.¹⁴ Hij had een rol van betekenis gespeeld bij de Vereniging van 1869. Van deze vorm van spiritualiteit was ds. H.A. Jonkman een sprekend voorbeeld. Hij had bij W.A. Kok gestudeerd en werd genoemd als een predikant van de oude stempel, die het amtsgevaad bleef dragen en daarin gekleed op de vergadering verscheen, waar men besloot om christelijk gereformeerd te blijven.

Ook ds. Js. Wisse Czn. stamde uit kringen die aan de kruisgemeenten verwant waren.¹⁵ Hij diende gemeenten die oorspronkelijk tot deze richting behoorden in Dordrecht, Sliedrecht en 's-Gravenhage.¹⁶ In de hofstad was hij de opvolger van ds. W.G. Smitt, die in het spoor van zijn vader W.W. Smitt met grote energie de gemeente in de Wagenstraat leidde.¹⁷ We kennen het type van de vroomheid die in deze kringen kenmerkend was, uit een aantal geschriften, waaruit blijkt dat de aandacht voornamelijk gericht was op de ervaring van de totale verlorenheid, waarna op een bevindelijke manier de vrijspraak van zonde

12. Over de richtingen in de Christelijke Gereformeerde Kerk: C. Veenhof, *Prediking en uitverkiezing*, Kampen 1959. Een eigenaardig voorbeeld van de spiritualiteit van A.W. Kok in diens *Veertigjarige Evangeliebediening. Feestrede*, Hoogeveen 1882. Zie ook J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen. Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe*, Kampen 1984³.

13. *Handelingen van de synode der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, gehouden van den 15en tot den 30en Augustus 1882, in het kerkgebouw der Chr. Ger. Gemeente te Zwolle*, Kampen 1882, blz. 40v.

14. J.C. Rullmann, *Een man van singuliere gaven. Ds W.H. Gispen (1833-1909) in zijn leven en werken geschetst*, Delft 1933.

15. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Zeeland, 1834-'69. Deel II, Walcheren, Schouwen-Duiveland, Tholen en Sint Philipsland*, Barneveld 1989, blz. 131-139.

16. C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Tweede deel, Classis Dordrecht c.a.*, Dordrecht 1974, blz. 147-161; 323-329; *De Afscheiding van 1834. Zevende deel, Classis Rotterdam en Leiden*, Dordrecht 1986, blz. 375-391.

17. J. Schipper, *Eben-Haezer. Geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten van Den Haag en Scheveningen*, Utrecht 1982, blz. 90-94. Over de geestelijke instelling van de Kruisgemeenten in hun relatie tot de Christelijk Afgescheidenen: N.J. Engelberts, *De Gereformeerde Kerk in Nederland, haar recht verdedigd en haar statuut geschetst. Op last der Algemeene Synode uitgegeven*, Zwolle 1869. Enig inzicht in het klimaat van de Wagenstraatgemeente te 's-Gravenhage geeft het geschrift van F. Boers Czn, Ouderling bij de Gereformeerde Kerk onder het Kruis te 's-Gravenhage, *Schibboleth en Sibboleth, of het onderscheid tussen den waren en den in schijn geloovigen beleider(sic), tot troost en bemoediging des eenen en tot ontdekking des gevaarvolvens toestands des anderen*, Monster 1860.